

ВЕРТИКАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ТВОРІВ ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА: СЕМАНТИЧНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Юлія Васейко

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (Україна)

Резюме. У статті досліджено вертикальну площину змістової структури поезій відомого українського письменника, видатного представника Празької школи Олега Ольжича, з'ясовано джерела формування вертикального контексту віршів майстра слова, вивчено основні семантичні групи (політичні, релігійні, культурно-мистецькі, науково-освітні, топонімічні та ін..) репрезентантів згаданої текстової одиниці у творах митця, окреслено роль елементів національно-маркованої категорії української фонові інформації, алюзій, символів, що співвідносяться зі світовою культурою, як компонентів вертикальної площини у смисловій організації віршів поета та творенні його індивідуально-авторської мовної картини світу.

Ключові слова: культура, українська фонові інформація, художній твір, горизонтальний контекст, вертикальний контекст, національно-маркована лексика, алюзія

Аби бути патріотом своєї Вітчизни, не потрібно все життя провести там, де народився ти чи твої пращури. На відстані тисяч кілометрів від рідних місць можна своєю працею возвеличувати Батьківщину, збагачуючи її духовність, відстоюючи культурну самобутність, боронячи національні символи. Географічно Україна – це держава у Східній Європі, духовно – всюди, де живуть українці, люди, котрі у серцях, душі, свідомості, почуттях та розумі акумулюють пам'ять про Дніпро, Запорізьку Січ, Софіївку, „Кобзар”, чорнобривці, калину, які не забувають рідну мову, більше того – творять вітчизняну літературу, культуру, історію.

У Центральній та Західній Європі Україна 20 – 30-х років минулого століття жила, дихала на повні груди зокрема завдяки діяльності представників літературного угруповання Празька школа. Є. Маланюку, Ю. Дарагану, Ю. Клену, О. Лятуринській, О. Телізі, О. Ольжичу “судилося жити і творити далеко за межами батьківщини, усіх їх, починаючи 30-и роками, назагал, не цитуючи й рядка з написаного, затаврували як „ворогів народу”, „націоналістів”, незрідка навіть „фашистів”¹, проте насправді були вони вірними синами й дочками України, відданими патріотами свого

¹ М. Неврлий, *Муза мужности і боротьби*, в: *Олег Ольжич. Цитаделя духа*, Братислава 1991, с. 5.

краю, що пронесли та зберегли любов до Вітчизни крізь біль, приниження, страждання, муки.

Трагічно склалася доля поета Олега Ольжича, який 9 липня 1944 року був закатований гестапівцями у фашистському концтаборі Саксенгаузен. Щоб пізнати творчу особистість митця, не вистачить ознайомитися лише з науковою, науково-популярною критичною літературою про автора, необхідним є, насамперед, глибокий аналіз поетичної спадщини, адже саме через художнє слово письменник виражав свій внутрішній світ, бачення навколишньої дійсності, презентував власну систему цінностей. Звісно, не має сенсу стверджувати факт автобіографічності будь-якого тексту майстра, проте не викликає сумніву, що практично кожна поезія є джерелом додаткової інформації до загального портрету творчої індивідуальності Олега Ольжича.

Відомо, літературний твір, „крім загальномовних систем (підсистем) – фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних – наповнений ієрархічністю образів і тем, що являють собою образно-поняттєві, смислові, композиційні рівні”². Для його характеристики не вистачає власне мовного підходу. Необхідним є ґрунтовний аналіз інтер- та екстратекстового змісту, що охоплює контекст внутрішній (власне текстовий) і зовнішній (культурно-історичний фон певного етапу розвитку етносу).

Вертикальний контекст – семантико-функціональна категорія художнього твору, що акумулює у своїй структурі екстратекстову інформацію – культурологічну (національно-марковану (українську) та загальнокультурну (співвідносну зі світовою культурою)), якій притаманний імпліцитний спосіб вираження змісту. Ця категорія, реалізуючись у творі, є важливим сектором внутрішньотекстової організації, оскільки за мінімальної експліцитної репрезентації на денотативному рівні генерує значний обсяг інформації, що впливає на розвиток сюжетних ліній горизонтальної площини, демонструє окремі компоненти індивідуально-авторської мовної моделі сприйняття дійсності, тобто є важливим джерелом відомостей як про художній твір зокрема, так і особистість письменника загалом.

Репрезентантами вертикальної площини є позатекстові одиниці. Кожний твір – „це нова тканина, що створена зі старих цитат, фрагментів, кодів культури, формул, ритмічних структур, соціальних ідіом і т. ін.”³. Письменник виражає своє бачення певної проблеми (епізоду реальної чи уявної дійсності), проте він опирається на загальний соціально-культурний досвід, зміст якого відтворюють екстратекстові знаки – елементи національно-маркованої категорії фонової інформації, алюзії, символи, що співвідносяться зі світовою культурою, формуючи додатковий план оповіді, створюють вертикальний контекст. Ця текстова категорія якнайповніше порівняно з іншими відтворює характерні особливості

² А. Мойсієнко, *Текст як аперцепційна система*, „Мовознавство” 1996, № 1, с. 20.

³ Л. Краснова, *Поезія Ліни Костенко*, Дрогобич 2001, с. 109.

лінгвальної картини навколишньої дійсності, світобачення і сприйняття представників культурної, мовної спільнот у межах конкретного художнього твору.

Метою нашої розвідки є дослідження вертикальної площини літературних текстів Олега Ольжича. Аналіз поетики творів автора крізь призму вертикального контексту – актуальна наукова проблема, адже екстратекстовий план віршів митця дотепер залишався поза увагою філологів. Завданням цієї статті є з'ясування джерел формування вертикальної площини поезій письменника, вивчення основних семантичних груп репрезентантів згаданої текстової категорії, окреслення їх ролі у змістовій структурі віршів та творенні індивідуально-авторської картини світу.

Хоча творча спадщина Олега Ольжича є порівняно невеликою, „скупа і вельми ощадна в художніх засобах”⁴, вона вражає своєю змістовою історіософічною глибиною, „шириною тем і сюжетів, починаючи від праісторичних часів і кінчаючи нашою сучасністю”⁵. Читаючи твори поета, усвідомлюєш, що писав їх інтелектуал, митець, обдарована від природи людина, котра свої здібності розвинула, зростаючи і формуючи власну особистість серед талановитих постатей (батько О. Ольжича – Олександр Олесь – відомий український поет), здобуваючи освіту у найкращих навчальних закладах, займаючись науковою роботою (археологією). Ще з дитинства Олег мав хист до музики та образотворчого мистецтва, успішно склавши випускні іспити в гімназії, вступив на філософський факультет Карлового університету, навчався також в Українському вільному університеті, захистивши докторат з археології, відразу розпочав працювати викладачем вищої школи, а також співробітником Чеського національного музею, заснував разом з іншими вченими Український науковий інститут Америки, читав лекції у Гарварді. Проте, окрім блискучої академічної освіти, О. Ольжич пройшов важку школу життя, що через суб'єктивні, а передусім об'єктивні причини (історичні) було насичене складними, подекуди трагічними подіями (ув'язнення із групою січовиків на Закарпатті, друга світова війна, концтабір). Про високий інтелектуальний рівень поезій свідчить і семантична структура їх вертикального контексту, у який фіксуємо номени на означення реалій політичної (військової), культурно-мистецької, науково-освітньої, релігійної сфери життя, серед яких найбільшу продуктивність виявляють власні назви.

У групі номенів, співвідносних з історико-політичним процесом, висока частотність вживання притаманна антропонімам.

⁴ М. Неврлий, *Муза мужности і боротьби*, в: *Олег Ольжич. Цитаделя духа*, Братислава 1991, с. 24.

⁵ Там же, с. 24.

Олег Ольжич вводить у змістову структуру поезій прізвища (імена, псевдоніми) політичних, громадських, військових постатей, котрі своєю діяльністю вплинули на еволюцію окремих країн зокрема, цілих цивілізацій загалом, формували їхню тогочасність, визначали прийдешнє. Названа група реалій має широку локативну й темпоральну маркованість, адже письменник, змальовуючи теперішнє, вдається до аналогій, порівнянь, протиставлень, взятих з минулого, з різних куточків світу. Отож, фіксуємо антропоніми, співвідносні з давніми грецькою та римською епохами: *Не повернула втомлена луна Лже-патетичний оклик Демостена* (славний оратор і державний діяч, котрий все життя боровся за незалежність Афін) (56); *Чи ви пізнасте, вгадасте, який 3-посеред них є Сервій Туллій* (шостий цар Риму, що реалізував чимало адміністративних реформ) (55); *Проста чесною юної землі... Що Брутові і Цезарю дасть сили* (сенатор, який влаштував змову проти Цезаря; славетний римський полководець і політик) (105). Спорадично фіксуємо реалії європейської середньовічної історії, наприклад, прізвище народної героїні Франції *Жанни Д'Арк*, котра очолила боротьбу свого народу проти англійських загарбників: *Не Мадонна, а Жанна д'Арк* (26). Українська історія представлена у поезіях Олега Ольжича алюзивно. Згадуючи вітчизняних політиків *Володимира Затонського* та *Миколу Скрипника*, автор вдається до змалювання узагальненого образу тогочасного українського державного діяча: *Вже ціла згряя збіглась їх Над чорним і роздутим тілом – Затонських, Скрипників отих* (177). Натрапляємо на реалії, що співвідносні з неєвропейським культурним простором. Так, письменник вводить у вертикальний контекст вірша „Тридцять днів” постать царя людожерного африканського племені *Тота*: *Двох царівен ми везли для Тота ...* (117).

Оскільки у своїх творах Олег Ольжич здебільшого вимальовує образ героя активного, діючого, того, хто бореться за свою Вітчизну, „незаного вояка”, що самопосвячується Батьківщині, військові реалії виконують потужне пізнавальне функціональне навантаження як у го-ризонтальній, так і вертикальній площинах смислової структури поезій. Номени зброї, військових одиниць, захисних споруд і под. відтворюють елементи воєнної реальності, допомагають читачеві у деталях уявити загальне тло перебігу подій, надають абстрактним патріотичним мотивам реального звучання в умовах, де чути *мортири*: *Ворожою кров'ю і гуком мортир Випише нарід протести* (гармата з коротким стволом, при-стосована стріляти по закритих цілях) (87); викопані *траншеї*: *Там втрати, що кров'ю захоплюють лан, І відступ у давні траншеї* (окопи для захисту бійців і введення з них вогню) (84); працюють *асентерунки*: *І йти наосінь з піснею водно На шлях до міста, до асентерунку* (приміщення, в якому новобранці зголошуються до війська) (138); ведуть бої *когорти*: *Когорта прийшла*

в село на спочинок (десятинна частина римського легіону, військова дружина, загін) (40).

Поезія Олега Ольжича, окрім знань історії, вимагає обізнаності в галузі мистецтва та науки. Сектор вертикального контексту, котрий творять номени літературних, музичних творів, прізвища письменників, вчених, назви танців, музичних інструментів і т. ін., представлений елементами, що презентують як прецедентні одиниці світової культурної скарбниці, так і національно-марковані (вітчизняні): *Наче хвиля, що розквітла, Білопінний польонез* (урочистий бальний танець) (101); *І вітрове дихання на сріблі Ясних хмарин, як сирінксі, заграло* (різновид багатодульної флейти) (114); *Кармен! Чому? хтось інший, так?* (дійова особа однойменної опери Ж. Бізе) (125); *Недаремне квилить Ремарк ...* (відомий німецький письменник) (126); *Ясноока Гретхен – ні одна Не навчила забути* (героїня трагедії Й. В. Гете „Фауст”, втілення чуттєвості, інстинкту) (133); *Я Санчо-Пансом вперто бачу Стеця. (Я Дон Кіхот, не сірий емігрант)* (персонажі твору іспанського письменника Мігеля де Сервантеса „Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі”) (172); *Що Єфремов? Дика голова!* (видатний український літературознавець, публіцист) (175); *Залишаться: тов. Колесса, Тов. Студинський, тов. Щурат ...* (західноукраїнські вчені, котрі після другої світової війни не емігрували з України) (176). Таке різноманіття реалій, генерованих темпорально й локативно віддаленими культурними системами, є додатковим свідченням широти тезаурусу Олега Ольжича, людини, що дивилася на українську реальність крізь призму світового культурного континуму.

Семантичний сегмент вертикального контексту поезій митця, котрий акумулює культурно-мистецькі реалії, вирізняється функціонуванням у ньому субномінативних алюзій, які не лише „заздалегідь настроюють читача на відповідне психологічне ставлення до тексту, а й формують алюзивну есенцію основного змісту літературного твору”⁶, створюють алюзивний концепт – стрижень глобального контексту, що набуває часто символічного, інколи алегоричного звучання. Алюзивність властива таким епіграфам, як: „*Tertia post illam successit aenea proles*” (уривок з „Метаморфоз” римського поета Овідія) (64); „*О тебе, моя Африка, шепотом В небесах говорят серафимы*” (рядки з поезії талановитого російського поета Миколи Гумільова) (117); *Академія годується всяким стервом, на яке збігаються з усіх боків пси на криваве весілля* (слова з записника українського науковця С. Єфремова) (177).

Релігійні мотиви не є центральними у змістовій організації віршів письменника, проте елементи церковного життя, народних вірувань, міфології є активними компонентами вертикального контексту поезій

⁶ М. Ігнатенко, *Алюзія в словесній творчості Тараса Шевченка*, „Дивослово” 1999, № 2, с. 5.

митця: *Деся він іде, Коляда, деся ступає широко* (міфологічна персоніфікована постать, пов'язана із Зимовим (Різдвяним) календарним обрядовим циклом у слов'ян) (42); *Як величність того Різдва* (християнське свято народження Ісуса) (72); *П'янка сопілка фавна* (у давньогрецькій міфології бог полів і лісів, покровитель стад) (99); *Ігумен встав. Брати-домінікани Двома рядами вийшли з-за столів* (управитель чоловічого монастиря; католицький чернечий орден) (124); *А на островах в морі, кажуть, Пружногруді жриці Кіпріди* (одне з імен богині кохання і вроди Афродіти) (158); *Та згадок про нього й Лета Не заглядить* (у давньогрецькій міфології річка в підземному царстві, вода з якої давала померлим грекам забуття всього земного) (168). Поет наділяє релігійні реалії різнобічним функціональним навантаженням – пізнавальним, акумулятивним, інтерпретаційним, експресивним. Так, алюзійні номінації, вжиті у поезії „Ганнібал в Італії”, *Ваал: Як кидалась ти на списи і луки ... яросте Ваала* (бог давніх поганських мешканців Канаану, сонця й творець життя) (69); *Мардук: Хай Мардука огонь палає досі* (головний вавілонський бог) (69) відсилають реципієнта до відомостей про давніх богів, які необхідні для повноцінного сприйняття основної ідеї твору – химерності долі завойовника, зображеної на прикладі історії славетного карфагенського полководця Ганнібала, що, підкоривши чужу країну, змушений був втікати, розгромлений легіонами Сципіона.

Локативна функція є домінантною для топонімнічних реалій, котрі виявляють найбільшу продуктивність у вертикальній площині. Географія творів Олега Ольжича є надзвичайно широкою, адже українська історія та реальність осмислюються автором через світову еволюцію, центри котрої у свою чергу в ті чи інші періоди локалізувалася у різних куточках світу. Автор поміщає героїв у реалії життя *Римської імперії: Маритьсья біле кампанське місто...* (населений пункт в середині найродючішої частини Римської імперії) (40); *Персії: ... Персеполіс у димі і огні* (столиця Персії за Дарія I, яку спалив Олександр Великий) (56); давніх *Італії та Іспанії: Етрурії і Ляції простір Роздерти боєвих слонів сурмою* (північно-західна частина Аппенінського півострова; країна між Тібром і Кампанією, на території якої лежить Рим) (68); *І Требія. І Канни* (права притока ріки По; італійське місто) (68); *Сріблом і міддю плодоносний Тарзіс* (побережжя південної Іспанії, багате на срібло, мідь) (69); *Африки: Тебе вже не врятують, Картагіно!* (місто на північному побережжі Африки, що було зруйноване Сципіоном, а згодом відбудоване Цезарем) (69); сучасної *Центральної Європи: Змінить в потребі Прагу за Берлін* (столиці Чехії та Німеччини) (172); *України: Хто злото знеславить твоїх перемог При Корсуні і Конотопі* (населений пункт на Придніпровській височині, де вдруге, після битви під Жовтими Водами, Б. Хмельницький отримав перемогу над польськими військами; місто перемоги гетьмана І. Виго-

всього над царською армією, що в 1664 році було зруйноване поляками) (87); *Поставила тих, що їх сотні лягло у дні незабутні Базару* (місто, де у 1921 році більшовики розстріляли 359 вояків армії УНР) (87); *Позаду серпень. І чека Звіздаль ...* (річка біля Базару) (109); *Що пам'ятають Корсунь і Охматів* (село на Правобережній Україні, де у 1655 році відбулася битва козаків з польсько-татарським військом) (118); *Київ, Харків і Одеса – Всіх вичищують підряд* (обласні центри) (176).

Отже, семантичний та функціональний аналіз вертикального контексту поезій Олега Ольжича засвідчує, що вірші митця є виразно інтелектуальними. Джерела первинного функціонування одиниць вертикальної площини співвідносяться з міфологією, історію стародавніх цивілізацій і сучасних європейських країн, світовою та українською культурами, з прецедентними елементами людського суспільства, які формувалися тисячоліттями. Багата змістова структура вертикального контексту творів поета є доказом надзвичайно глибокого, різнобічного тезаурусу автора, котрий у свою чергу розраховує на вдумливого, ерудованого читача, що декодує засоби вираження вертикальної площини (алюзивні номінації, цитати, реалії матеріальної і духовної культури нації), експліцитно представлені у творах, і здогадається про той зміст, який письменник вербально не виразив. У вертикальній площині віршів митця немає випадкових, підібраних для рими елементів, усі вони, хоч і не формують ядро смислової організації текстів, проте доповнюють його конотативною інформацією, необхідною для повноти розкриття майстром слова певної проблеми, концепції. Поезія Олега Ольжича – як і його особистість – багатогранна, високодуховна, інтелектуальна.

ЛІТЕРАТУРА

- Ігнатенко М., 1999. *Алюзія в словесній творчості Тараса Шевченка*, „Дивослово”, № 2, с. 4–8.
- Краснова Л., 2001. *Поезія Ліни Костенко*, Дрогобич, 200 с.
- Мойсієнко А., 1996. *Текст як аперцепційна система*, „Мовознавство”, № 1, с. 20–24.
- Неврлий М., 1991. *Муза мужности і боротьби*, в: *Олег Ольжич. Цитаделя духа*, Братислава, с. 5–30.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Ольжич О., 1991. *Цитаделя духа*, Братислава, 239 с.

VERTICAL CONTEXT OF OLEH OL'ZHICH'S ARTWORKS:
SEMANTIC AND FUNCTIONAL INTERPRETATION

Summary. The vertical context inside semantic structure in poetries of Oleh Ol'zhich, well known Ukrainian writer, prominent representative of Prague school, was analyzed, the sources of vertical context's forming in master's artworks were explored, the basic semantic groups (political, religious, cultural, artistic, educational, toponymical etc.), that represent the mentioned text category in artist's works were studied, the role of words with national semantic as a components of the category of Ukrainian background information, allusions, symbols, which are correlated with a world culture, as units of vertical context in poem's semantic structure and in the process of forming of the individual author's linguistic picture of the world was determined in the article.

Key words: culture, Ukrainian background information, artwork, horizontal context, vertical context, the words with national meanings, allusion